

УДК 371.4(477)-055.25
Я 78

Марія ЯРУШАК

ЗМІСТ ВИХОВАННЯ ДІВЧИНКИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

У статті проаналізовано методи і засоби етнопедагогіки та особливості їх використання у вихованні дівчинки в українській родині. Висвітлено зміст та основні проблеми виховання, навчання і підготовки дівчинки до дорослого життя. Розкрито особливості виховного процесу: урахування віку дитини, гуманне ставлення до дитини, повага до батьків (особливо до матері), послідовність і наступність виховних дій, особистий приклад у вихованні, підготовка до дорослого життя, до шлюбно-сімейних стосунків.

***Ключові слова:** виховання, сім'я, етнопедагогіка, виховна система, авторитет батьків.*

Постановка проблеми. Кожний народ, створюючи власну виховну систему, звертається до ідеалів минулого. Українська виховна система має свою мету, засоби її досягнення, що відповідають уявленням про те, якою має бути дитина у певний період розвитку. Без вивчення цього досвіду, без відродження та збереження народних традицій родинного виховання неможливо виховати молоде покоління суспільно активних, національно свідомих громадян, гідних спадкоємців матеріальних і духовних цінностей власного народу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як справедливо зауважує О. Овадюк, «етнопедагогічна спадщина українців багата й різноманітна. Виховний потенціал невичерпний. У ньому втілені погляди наших предків на родинне щастя, ставлення до батьків і до дітей. Тому вона цілком заслуговує на всебічне вивчення і використання у сучасному навчально-виховному процесі з неухильним збереженням усіх етнорегіональних виявів» [9, 6 – 7].

О. Сухомлинська визначає етнопедагогічні засоби як вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати у певному напрямі. Серед них називає такі природні засоби виховання: слово, фольклор, авторитет батьків,

праця, звичаї, традиції, обряди, релігія, свята, громадська думка, духовно-моральний клімат сім'ї, ігри та іграшки та ін. [10, 168].

Проблеми виховання дитини в українській родині засобами етнопедагогіки є предметом пильної уваги педагогів, письменників, істориків, етнографів (С. Гвоздевич М. Грушевський, В. Євтух, Н. Жмуд, О. Кісь, М. Левківський, В. Мосіяшенко, С. Русова, О. Овадюк, М. Стельмахович та ін.).

Вивчення та аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури засвідчує, що у ній ще недостатньо узагальнено теоретичні та методичні аспекти використання виховного потенціалу засобів етнопедагогіки у процесі виховання дівчинки.

Мета статті – висвітлити зміст виховання дівчинки в українській сім'ї засобами етнопедагогіки.

В Україні у кінці XIX поч. – XX ст. домінував соціалізуючий стиль виховання. О. Кісь уперше здійснила комплексне історико-етнологічне дослідження становища жінок у середовищі українського селянства. Воно однозначно доводить, що головною метою соціалізуючого стилю виховання дитини є не її завойовування і підпорядкування дитини, а тренування її волі, приготування до майбутнього життя [5, 99].

Згідно з традиціями народної педагогіки, діти засвоювали певні правила та норми поведінки (слухати батьків, не глумитися з немічних, не лицемірити, не обманювати, піклуватися про старших та хворих тощо), готувалися до дорослого життя, про що й свідчить народна мудрість («Життя прожити – не поле перейти», «Життя як терниста стежина, не пройдеши, ноги не вколовши»). Домінуюча роль у цьому процесі належала релігійному вихованню, яке починалося змалечку. «У два роки, – пише Марко Грушевський, – дітей приучують Богу молитися, учать їх хреститися, а опісля проводять молитву, бо інакше б душі не спасли і щоб знали закон... Діти, що вже знають молитви, вихваляються між собою і розказують одне одному. І тут і другі діти виучують собі. Так само і батьки величаються дитиною, як вже поквапилась «Богу». Але щоб дуже строго вимагати від дітей молитов, то ні! За меншими, то неначе більше слідкують, а більші самі колись собі помоляться» [4, 110 – 111].

До традиційних дійств української сім'ї належать також християнські обряди: хрещення, причастя дітей тощо. «Причащає Мотря свою дівчинку: «Роззяв гарно рота, каже тихенько. А та на всю церкву: Я вже давно роззявила, та цей піп не дає довго!» Врешті причастив піп. Мати каже: «Ковтни серце!» – Та я вже з'їла, бо трошки дав! Хай ще дасть» Та понесла до запивки: «Ось випий!» – У попа добріше!» [4, 111].

Виховання дівчинки розпочиналося з моменту її народження. Саме тоді відбувалося «символічне кодування її гендеру». У момент появи дівчинки на світ через низку ритуально-магічних дій починалося прог-

рамування цієї майбутньої дівчинки в двох засадничих сферах – господарсько-виробничій та репродуктивній [5, 99].

На охорону дитини й матері від злих сил та зурочення спрямована низка інших післяпологових звичаїв: не вивішувати на ніч надворі випрані дитячі пелюшки; не гасити вночі світла (свічки) до хрещення немовляти; скроплювати дитя й породілля свяченою водою, обкурювати свяченим зіллям; зав'язувати жінці в сорочку часник, класти біля неї ніж і забивати ніж або серп над дверима; ховати в дитячій колісці свячену воду, часник, образки; одягати немовляті сорочку навиворіт; прив'язувати на руку червону нитку або стрічку тощо. Власне, під час першої купелі дитині ще й давали ім'я.

Досліджуючи звичаї при народженні дитини на Бойківщині у селах Стрийського району в ХХ ст., З. Небесна так описує першу купель: «Баба-повитуха брала новонародженого на руки і клала в ночви з холодною водою, узятою того самого дня з річки. Батько давав дитині ім'я у той момент, коли баба занурювала її у воду. Звичай купати дитину в холодній воді мав глибоке коріння» [8, 42]. Пізніше в Україні хворих дітей купали в «йорданській воді» [6, 269]. Першу купіль дитини можна розглядати як прообраз церковного обряду хрещення. Із поширенням у побуті християнських цінностей, обряди, які раніше присвячували дню народження дитини, за аналогією здійснювали на хрестини. Підтвердженням цієї думки є той факт, що жінки приносили на гостину після хрещення ті самі продукти, що й на «родини». Сам ритуал церковного хрещення здійснювали за канонізованим християнською релігією сценарієм, одним з основних компонентів цього дійства була вода [2, 35].

У купіль дівчинці додавали молока й меду, що уособлювало красу. Зазвичай дитину купала баба-повитуха, кажучи при цьому: «Господь нехай дає щастя, здоров'я, і вік довгий, і розум добрий, із отцевої молитви, із матеріної, із бабиної». Кожен із присутніх мав кинути в купіль монетку «на щастя».

Воду після купелі здебільшого вливали під якесь дерево або на барвінок, щоб хлопчик чи дівчинка росли здоровими, високими, гарними та швидше одружувалися [8, 42].

Українці споконвіків відзначалися охайністю, яку вони прищеплювали своїм дітям з раннього дитинства. Малій донечці, яка забула вмитися, бабуся або матуся співали пісеньку:

Ой мамо моя, а я доня твоя,

Не вмивалась, не втиралась поки й заміж пішла.

Про важливість гри у гендерному вихованні дитини говорить О. Кісь «В іграх з ляльками дівчата насамперед імітували головні функції жінки – господині та матері, відтворюючи виконання характерних господарських обов'язків: ляльки в них поряються в хаті, палять у печі, годують худобу,

перуть, жнуть тощо. В інших випадках дівчата самі намагаються наслідувати в грі відповідні трудові процеси (жнива, в'язання снопів, складання кіп). Невід'ємними компонентами такої гри були іграшкові меблі, посуд, господарські знаряддя» [5, 101].

Одним із найпопулярніших видів іграшки кінця XIX – поч. XX ст. була забавка-лялька, адже лялька – то образ людини і займає центральне місце в ієрархії іграшок-фігурок. «Ляльки ніби оживали у грі, ставали жінками, чоловіками, дітьми, об'єднувалися у сім'ї, вони допомагали дітям якнайповніше відтворити у грі буденні і святкові події, обряди, звичаї та заняття дорослих і у таких спосіб підготувати дитину до майбутнього життя» [3, 64].

У селах дівчата часто грали ляльками, зробленими з ганчірок чи паперу. Голову такої ляльки набивали ганчірками і розмальовували хімічним олівцем або фарбою.

«Дівчата бавляться ляльками. Кожна лялька когось уособлює: «Це мама, а це тітка Наталка, а то бабуся». Про ляльок дбають, як дорослі про дітей: «Ось ми наваримо вареників та будемо обідати»... «До ляльок дівчата говорять: «Ми підемо в поле, та не пустуйте, будьте чемні». Або таке: «А ми підемо в гості та вам гостинці принесемо» [1, 28].

Здебільшого дитячі ігри відображали побутову, господарську сторону життя сім'ї. Аби виконати в грі ту чи іншу роль, дитина повинна мати своє уявлення про особливості реалізації дій (трудових чи професійних).

До прикладу, у грі дівчаток «дочки-матері», одна з них виконувала роль матері, інша – доньки (або донькою була лялька). При цьому «мати» часто змінювала своє ім'я на ім'я когось із дорослих (власної матері, тітки, сусідки), копіювала їхні дії у реальному житті. Якщо донькою була лялька, то дитина ставилася до неї як до живої – годувала, одягала, давала настанови, вкладала спати, навчала, сварила тощо.

Як бачимо, через ігри дівчатка моделювали основні заняття майбутніх жінок, у них формувалися відповідні моделі взаємодії чоловіка та дружини, стереотипи соціальної поведінки загалом. Окрім цього, ігри були засобом виховання любові до всього живого й неживого. Батьки вчили дітей шанувати природу, а завдавати шкоду всьому живому вважалося великим гріхом. Щоправда, часу на ігри сільські діти мали обмаль, оскільки було багато роботи.

У процесі виховання дівчинки особлива роль відводилася трудовому вихованню. Упродовж віків український народ нагромадив значний досвід формування відповідального ставлення підрастаючого покоління до праці. В. Мосіяшенко виокремлює такі методи трудового виховання:

– формування досвіду трудової діяльності, а серед них – ігри, приклад батьків, виконання доручень, обов'язків; особиста участь у трудових процесах);

– впливу на інтелектуальну та емоційну сфери особистості: роз'яснення, наставляння, розповідь, бесіда, порада, просьба, спостереження за працею та відпочинком старших);

– стимулювання діяльності: громадська думка; вимоги батьків; змагання; похвала; навіювання; застереження; натяк; докір; заклинання; клятва; благословення; заборона; заохочення; покарання).

Традиційно ставлення дівчаток до праці формувалося через безпосереднє залучення їх до діяльності дорослих. Характерним було дотримання наступності в оволодінні трудовими операціями, що зумовлювалося віковими можливостями дівчат.

Беручи безпосередню участь у трудовій діяльності, дівчата оволодівали найбільш типовими трудовими діями хатніх справ (варити, прати, прясти, вишивати, прибирати і тощо) та ведення домашнього господарства (доглядати і доїти овець, кіз, корів та ін.).

Діти в українських сім'ях досить рано пізнавали правило: хто не працює, той не їсть. До прикладу, ще на початку ХХ століття гуцульські діти ходили без одяжі влітку і взимку, згодом їх почали одягати, зокрема тих, хто ставав до роботи (5 – 6 років) [7, 48].

Коли дівчинці виповнювалося сім років, їй пов'язували поверх сорочки запаски і називали прялею, бо починали вчити прясти. Дівчатка починали бавити малят, пасли телят, овець, гусей, допомагали матері у хатній роботі.

У книзі «Українська етнопедагогіка», автором якої є В. Мосіяшенко, знаходимо опис обов'язків життя дівчинки: «У жнива дівчата коло колиски, що висить на триногах, тішать немовлят... Увечері допомагають снопи зносити до полукіпків... Восени стережуть діти просо» [7, 48].

Одноголосно відзначаються думки дослідників, таких як О. Воропай, Н. Жмуд, М. Левківський, з приводу того, що праця в українській родині була не лише необхідністю, а й обов'язком кожного. Так, виховання почуття обов'язку розпочиналося з 5 – 6 років (до прикладу, догляд старших дітей за молодшими); вже з 7 років діти мали постійне доручення, як от випасання гусей тощо. Надалі життєвий досвід збагачувався, а почуття обов'язку переростало у переконання, що кожна трудова дія повинна мати результат.

Окремої уваги потребує ставлення українців до хліба як до святині, символу людського добробуту («Хліб – батько, вода – мати»). Нагадаємо, що споконвіку достаток, щасливе життя пов'язувалося з хлібом, тому цей образ часто спостерігаємо в усталених зворотах: почесний хліб, поклонитися пані-матці з хлібом тощо. Уже в ранньому віці діти (як хлопчики, так і дівчатка) переконувалися, що земля – основа життя всього живого, а хліб є не лише щоденною потребою, а передовсім – святинею, однією з найважливіших цінностей. Сприяла цьому також участь дітей у

різних обрядах у процесі збирання хлібів. Разом із матір'ю, коли дозрівали жито, пшениця, молодші діти виходили в поле. Дівчата брали найактивнішу участь у збиранні хлібів разом із батьками. Так, у процесі цієї діяльності у дівчаток формувалося почуття відповідальності, яке утверджувалося баченням результатів власної праці. До речі, завершувався процес збирання обрядом обжинок, який передбачав залишення жмутка стебел на полі та плетінням вінка з колосся. Участь у збиранні врожаю, за якої дитина мала можливість щоденно бачити власні результати, поступово сприяв оволодінню хліборобською майстерністю.

Окрім іншого, доцільно згадати, традиційно польові роботи розпочиналися після Семена (14 вересня), про що свідчать і відповідні говірки: «Як прийде житосій, то не зважай на врожай, а жито сій». До речі, особливу виховну функцію виконував обряд. З одного боку, він вражав дітей своєю святковістю, що, зі свого боку, впливало на прагнення бути причетним до цих подій у житті дорослих. З іншого – саме оточення (і не лише родинне) пробуджувало прагнення продемонструвати власні досягнення.

У контексті сказаного вище зазначимо, що духовно-практичне ставлення людини до всіх виявів життєдіяльності, оцінюючись через критерій «повинно бути – є насправді», поступово оформляється у закони конкретного суспільства (а звідси – кожної людини зокрема) та фіксується певними мовними засобами. Це передовсім відображено у прислів'ях, приказках, фразеологізмах, легендах, казках, піснях тощо. Так, про значення трудової діяльності народна мудрість каже: «Хочеш бути щасливий – не будь лінивим», «Що посієш – те й пожнеш».

Не можна оминати увагою питання здобуття дітьми освіти. В селянських родині існувала велика різниця між ставленням батьків до освіти хлопчиків і дівчаток. Так, якщо хлопчикам надавалася можливість закінчити хоча б чотири класи (існувала практика, що й сім класів), то для дівчаток переважно шансів навчатися у школі не було. Вже з середини 20-х рр. збільшується кількість дівчат, що закінчили сім класів і намагалися надалі продовжити освіту, отримати спеціальність.

Висновки. Зміст виховання дівчинки в українській етнопедагогіці охоплює формування морального обличчя, громадської свідомості, трудових навичок, естетичних смаків, інтелектуального та фізичного розвитку тощо. Суттєвим для української етнопедагогіки є урахування віку дитини, гуманне ставлення до дитини, повага до батьків (особливо до матері), послідовність і наступність виховних дій, особистий приклад у вихованні, підготовка до дорослого життя, до шлюбно-сімейних стосунків.

Подальшого дослідження потребує проблема використання засобів етнопедагогіки у процесі виховання сучасної дівчинки у дошкільних

навчальних закладах, підготовка дівчат до дорослого життя, формування у них самостійності.

Література

1. Воропай О. Звичаї українського народу : [Етногр. нарис] / О. Воропай ; післямова І.М. Андрусика ; іл. О.В. Алферової. – К. : Школа, 2006. – 384 с.
2. Гвоздевич С. Вода і вогонь у родильній обрядовості українців ХІХ – початку ХХ ст. / С. Гвоздевич // Народознавчі зошити. – 1995. – Зош. 1. – С. 35.
3. Герус Л. Українська народна іграшка / Л.М. Герус. – К. : Балтія-Друк, 2007. – 64 с.
4. Грушевський М. Дитина в звичаях та віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – 2-ге вид., стер. – К. : Либідь, 2011. – 254 с.
5. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Оксана Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
6. Лепкий Д. Деякі вірування про дитину / Д. Лепкий // Зоря. – 1886. – № 15/16. – С. 269.
7. Мосіяшенко В. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В. Мосіяшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.
8. Небесна З. Звичаї при народженні дитини на Бойківщині. Динаміка змін в обрядовості ХХ – ХХІ століть / Зоряна Небесна // Народна творчість та етнологія. – 2010. – № 6. – С. 40 – 46.
9. Овадюк О. Українська етнопедагогіка – важливий компонент національної системи освіти України / О.О. Овадюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип. 3 (46). – С. 6 – 14.
10. Сухомлинська О. Материнська любов як основа виховання / О.В. Сухомлинська // Початкова школа. – 1993. – № 10. – С. 26.

Ярушак Марія. **Содержание воспитания девочки средствами украинской этнопедагогики.** В статье проанализированы особенности воспитания девочки средствами этнопедагогики в украинской семье. Освещены содержание и основные проблемы воспитания, обучения и подготовки девочки к взрослой жизни. Раскрыты особенности воспитательного процесса: учет возраста ребенка, гуманное отношение к ребенку, уважение к родителям (особенно к матери), последовательность и преемственность воспитательных действий, личный пример в воспитании, подготовка к взрослой жизни, к брачно-семейным отношениям.

Ключевые слова: воспитание, семья, этнопедагогика, воспитательная система, авторитет родителей.

Yarushak Maria. The Content of Girl's Upbringing by Means of Ukrainian Ethnopedagogics. The methods and means of Ethnopedagogics as well as the peculiarities of their usage during the process of the girl's upbringing in the Ukrainian family are analysed in this article. The content and main problems of the girl's upbringing, training and preparation for adult life are singled out. The special features of the educational process are revealed, taking into account the child's age, humane attitude to a child, respect for parents (especially for a mother), consistency and sequence of upbringing actions, personal example throughout the upbringing process, preparation for adult life, marriage and family relationships.

Keywords: upbringing, family, ethnopedagogics, educational system, authority of parents.

Одержано 10.06.2015